

הצביון הדתי של היישוב

”פולמוס השמיטה”

”מסע הרבנים למושובות”

ערך: דודי זינגר

הצביון הדתי של היישוב פולמוס השמיטה

על פי התורה בשנת השמיטה אסור לעבוד את האדמה בארץ ישראל.

בשנת השמיטה תרמ"ט -1889 כבר היו קיימות בארץ ישראל מספר מושבות שתושביהן התפרנסו מחקלאות: ראשון לציון, ראש פינה, זיכרון יעקב, יסוד המעלה, פתח תקווה ומזכרת בתיה.

מזכרת בתיה הוקמה כארבע שנים לפני השמיטה הראשונה. בשנת תרמ"ט עדיין הייתה המושבה בחיתוליה. העצים החלו זה עתה להניב פירות. הפסקה של שנה שלמה בעיבוד האדמה עלולה הייתה לחסל את סיכוייה של המושבה להתפתח. מצד שני, לאחר מאות שנים של גלות, כשסופסוף חזרו לעבד את אדמת ארץ הקודש, לא רצו המתיישבים להחמיץ את ההזדמנות לשמור את מצוות השמיטה. עם התקרב שנת השמיטה החלו דיונים על אפשרות קיומה של מצוות השמיטה במושבות.

שאלה:

מדוע פרץ ויכוח סביב נושא השמיטה בשנת 1889?

תשובה:

עד לשנת תרמ"ט (1889) בקושי היו בארץ עובדי אדמה ועל כן נושא זה לא תפס מקום חשוב, אך עם הקמת המושבות החקלאיות בתקופת העלייה הראשונה התעורר חשש שהשבתת החקלאות תביא להתמוטטות מפעל ההתיישבות בארץ ישראל.

שאלה:

מי פעלו ותמכו בהמשך עבודת האדמה גם במהלך שנת השמיטה?

תשובה:

פקידי הברון רוטשילד, שפעלו בעיקר מתוך אינטרסים כלכליים, היו מוטרדים מאוד מההפסד ההכנסה שהיה כרוך בשמירת השמיטה. הברון רוטשילד איים שיפסיק את תמיכתו ביישוב אם לא יושג היתר לעבוד בשנת השמיטה

חובבי ציון רצו שהמושבות יוכלו להתפתח וחששו שהימנעות מעבודה חקלאית במהלך השנה תביא להתמוטטות כלכלית של המושבות ולנטישתן. לכן ביקשו דרכים להתיר את עבודת האדמה בשנה השביעית.

שאלה:

מהו "היתר מכירה" ?

תשובה:

היתר המכירה: פתרון הלכתי לאפשר בשעת הדחק להמשיך את עבודות הקרקע וקטיף בשנת השמיטה בלא יעברו על דיני השמיטה, מצוות השמיטה היא מצווה התלויה בארץ, כלומר מצווה שחייבים בה רק בארץ ישראל, יבול הגדל בארץ ישראל באדמות השייכות לגויים, לא חייבים בהם בקיום מצוות השמיטה, על פי ההיתר, האדמות החקלאיות של ארץ ישראל נמכרות לגוי למשך שנת השמיטה, וכך ניתן לאפשר את עבודת האדמה בשנת השמיטה. (בדומה למכירת חמץ)

שאלה:

אלו רבנים תמכו ברעיון "היתר המכירה" ומה היה הבסיס ההלכתי להיתר?

תשובה:

הרב מוהליבר, מראשי תנועת חובבי ציון, סבר שמכיוון ששמיטה בזמן הזה מדרבנן ניתן למכור את הקרקע לגוי, וכך ניתן יהיה להמשיך לעבד את האדמה גם בשמיטה.

על ההיתר חתם גם הרב אלחנן ספקטור שנחשב כגדול הפוסקים בתקופתו.

שאלה:

אלו רבנים התנגדו ל"היתר המכירה", ומדוע?

תשובה:

הרבנים האשכנזים בירושלים, ובראשם הרב יהושע לייב דיסקין והרב שמואל סלנט, סירבו להצטרף להיתר וקבעו שאין להתחמק מקיום השמיטה, ואדרבא יש לשמור על ההזדמנות לשמור מצווה חשובה זו. הם טענו שהברון יוכל לפרנס את המושבות גם בשמיטה, ואין צורך חיוני בעבודה.

גם רבני חובבי ציון ובעיקר הנצי"ב מוולוז'ין לא תמך בהיתר וטען ששמיטה בזמן הזה דאורייתא ולכן אי אפשר לסמוך על ההיתר

שאלה:

אלו מושבות סמכו על "היתר המכירה" ואלו לא סמכו?

תשובה:

מושבות שתחת חסותו של הברון – סמכו על ההיתר, חוץ ממזכרת בתיה- שבעקבות שמירתה על השמיטה איבדה את תמיכת הברון. גם גדרה שמרה על השמיטה, הדבר הביא לסכסוך חריף ביניהם לבין הברון רוטשילד, אשר ראה בהם עצלנים.

שאלה:

כיצד הגיב הברון רוטשילד כנגד המושבות שלא סמכו על "היתר המכירה"?

תשובה:

במהלך שנת השמיטה שללו פקידי הברון מהמתיישבים צרכים בסיסיים ועשו כל שביכולתם כדי לגרום לאנשי עקרון לשנות את עמדתם ולהתחיל לעבד את הקרקע.

שאלה:

מה עשו אנשי הישוב הישן שלא סמכו על "היתר המכירה", ולא יכלו לאכול מפירות הארץ בשנת השמיטה?

תשובה:

אנשי היישוב הישן האשכנזים לא סמכו על ההיתר וקנו פירות וירקות מערבים

בעד ונגד "היתר מכירה"

טיעונים בעד היתר המכירה

- א. המשך עבודת האדמה בתנאים הנתונים הוא עניין של פיקוח נפש, מצבם הכלכלי של החקלאים היהודים אינו מאפשר להם לבטל את עבודת האדמה במשך שנה שלמה ובשל שמירת השמיטה עלולה המושבה להתמוטט מבחינה כלכלית.
- ב. המתיישבים תלויים בתמיכת הברון רוטשילד, שפקידיו מתנגדים נחרצות לשמירת השמיטה. .
- ג. הרב מוהליבר שביוזמתו קמה המושבה חתום על היתר המכירה, כך שיש סמכות הלכתית גבוהה עליה ניתן להסתמך.
- ד. מצוות שמיטה בימינו היא מצווה מדרבנן ולא מצווה מדאורייתא

טיעונים נגד היתר המכירה

- א. שמירת מצוות השמיטה היא ביטוי של מסירות נפש למען ישוב ארץ ישראל. .
- ב. אי קיום השמיטה משמעה ביטול הלכה למעשה של מצוות השמיטה. .
- ג. עם חידוש ההתיישבות היהודית בארץ ישראל אחרי שנות הגלות הארוכות יכולים סופסוף חקלאים יהודים לקיים מצוות התלויות בארץ.
- ד. שמירת השמיטה תשמש הוכחה לכך שניתן לחדש את החקלאות בדרך התורה בארץ ישראל. .
- ה. ניתן לדאוג לתמיכה כלכלית בחקלאים גם ללא עזרת הברון אם המאמצים לשכנועו לתמוך בשומרי השמיטה לא ישאו פרי.

מסע הרבנים למושבות

היישוב החדש שנתמך על ידי יק"א והברון רוטשילד, ההסתדרות הציונית וחובבי ציון התחיל לערער על השליטה שהייתה ליישוב הישן בכל הקשור לחינוך וחלוקת משאבים בארץ ישראל. ארץ ישראל החלה להיות מיושבת על ידי אנשים שאינם שומרי מסורת.

בחורף תרע"ד (1913) יצא ביוזמתו של הרב קוק מסע ייחודי של גדולי הרבנים ביישוב היהודי בארץ ישראל אל היישובים החדשים ביהודה ובגליל. מושבות העלייה הראשונה וההתיישבות החדשה של פועלי העלייה השנייה.

במסע השתתפו בנוסף לרב קוק, שמונה רבנים מהישוב הישן, ביניהם: הרב זוננפלד-מגדולי המתנגדים לציונות, הרב חרל"פ, ועוד.

מסע כזה בימים ההם, היה ארוך, מפרך, ודרש השקעה רבה בארגון וגיוס ממון. ובכל זאת נתונים אלה לא הפחידו את הרבנים. צריך להיות מניע דרמטי שיקשר את גדולי הרבנים על חילוקי הדעות ביניהם למסע ובמיוחד כשקהל היעד אינו שייך לעדת מאמיניהם, אלא יהודים, שנחשבו בחלקם כופרים באמונה ובמסורת היהודית.

מטרות המסע:

א. לקרב לבבות בין אנשי הישוב החדש לרבני הישוב הישן באמצעות מפגש ישיר ובלתי אמצעי. כך יכירו האחד בערכו של השני)

ב. חיזוק הדת במושבות וקירוב החקלאים ליהדות. ניסיון להביא לכך שיקפידו על כשרות, שבת, חינוך דתי ויקיימו את המצוות התלויות בארץ.

המסע נמשך ארבעה שבועות והפרטים עליו נכתבו בחוברת שהוציאו בשם:

"אלה מסעי"

הרבנים התקבלו בכבוד רב בכל המושבות, במושבות העלייה הראשונה שהיו יותר דתיות הם התקבלו בשמחה גדולה, בעוד שבמושבות העלייה השנייה שהיו יותר סוציאליסטיות ופחות דתיות הם התקבלו קצת בהסתייגות.

קירוב הלבבות הושג אך במושבות דחו את הדרישה לשמור שבת וכשרות אך הסכימו לשמור את המצוות התלויות בארץ ולהפריש תרומות ומעשרות. היו גם מעט מושבות שהסכימו לשנות מעט את החינוך בכיוון הדתי, ולקבל על עצמן מעט מצוות.

הרב קוק רצה להמשיך ולשמור על קשר קבוע בין הרבנים ליישובים, אך מלחמת העולם הראשונה שפרצה באותו הקיץ מנעה זאת. לאחר המלחמה כבר הנתק היה גדול מדי ורבני היישוב הישן לא הצטרפו למסע שהוא ערך, והפועלים לא חזרו בהם מדרכם החילונית

"לא באנו להיות משפיעים, באנו להיות מושפעים" אומר הרב קוק לאחד מהמתיישבים במרחביה, לאחר שהלה התריס כנגד הרבנים וטען כי המתיישבים אינם שומרי תורה ומצוות ואינם חפצים בכך- ולפיכך אין טעם לביקור הרבנים.

באנו להיות מושפעים מכם- עונה לו הרב קוק. ללמוד מכם את חירות המחשבה, חיוניות היצירה, מרץ, עשיה, כנות, אהבת הארץ ועוד.

כמובן שהרב קוק רצה גם להשמיע ולהשפיע- אך לא מתוך ביטול האחר.

נראה כי הרב קוק רצה לקרב בין אנשי היישוב הישן לחלוצים, וכי ל"מסע המושבות" הייתה גם מטרה של קירוב לבבות וקיצור המרחק האנושי בין שתי החברות שהתחילו להתפתח בארץ.